



ÇEVRE VE İKLİM ADALETİ ÇERÇEVESİNDE YERİNDEN EDİLME:
KAVRAMLAR, TARTIŞMALAR, VAKALAR

1/8

Ekoloji ve Göç: Kavramlar, Tartışmalar

Yaşadığımız jeolojik çağa Antroposen (İnsan Çağı) adı verilir. Bunun nedeni gezegenin biyolojik, jeolojik, kimyasal ve fiziksel süreçlerinin her birinde insan faaliyetlerinin etkisinin giderek artması ve birçoğunda asıl belirleyici faktör hâline gelmiş olmasıdır. Birçok araştırma, insanların üretim ve tüketim faaliyetleri nedeniyle gezegenin dokuz ana sınırının zorlandığını, hatta bazılarının hâlihazırda aşıldığını gösteriyor.¹ Bu da ekolojik sistemin ve insanlar da dahil olmak üzere tüm canlı türlerinin varlığını tehdit ediyor. Diğer bir deyişle, Antroposen aynı zamanda gezegendeki yaşamın krizi anlamına geliyor. “Altıncı Yokoluş” a giden yol olarak da görülen ve içerisinde birbiriyle bağlantılı birçok ekolojik krizi barındıran Antroposen’in ortaya çıkışının temelinde insanın –kendisinin de bir parçası olduğu– doğayla kurduğu mevcut ilişki biçimi olan “büyüme” bulunuyor.² Farklı biçimlerde karşımıza çıkabilen büyüme paradigması, üretimin ve tüketimin sürekli olarak genişletilmesi, böylelikle yine büyüme içerisinde sınırlı biçimde tanımlanan refahın ve kalkınmanın sağlanması fikrine dayanır. Büyüme paradigmasının şu anki uygulanan hâkim formu, kapitalizmde de kârı ençoklama motivasyonu sürekli büyüme ile sağlanır.³ Diğer yandan sınır konulmayan büyüme, jeolojik, biyolojik ve ekolojik sınırları olan, belirli bir taşıma kapasiteli ve hassas bir ekolojik dengeye oturan gezegenimizi ve üzerindeki yaşamı birçok kriz ile karşı karşıya bırakıyor. Her ne kadar zaman içerisinde gezegenin sınırlarını tanıyarak, bununla uyumlu bir “sürdürülebilir” büyüme ve kalkınma fikri ortaya atılmış olsa da sonuç değişmiyor. Ekonomik faaliyetlerin devamı için gerekli kaynakların sağlanması ve altyapının oluşturulması için dünya genelinde hız kesmeyen kalkınma projeleri suları, toprakları, maden cevherlerini, ormanları tahrip ediyor; böylelikle ekolojik anlamda birçok risk ve felaket, tüm canlı türlerinin varlığını ve kapsamını şiddetini giderek artıran düzeyde tehdit altında bırakıyor. Daha fazla üretip tüketirken kullanılan kaynakların başında da fosil yakıtlar geliyor. Atmosferin karbon tutma limitleri yokmuşçasına devam eden fosil yakıt kullanımını Antroposen altında gerçekleşen bir başka krize, “iklim değişikliği” ne neden oluyor. Sürmekte olan bu ekolojik kriz(ler)le beraber çevre ve iklim olaylarının sayısı, sıklığı, şiddeti, kapsamı yıkıcı etkileriyle beraber giderek artıyor.

Genel kabul iç içe geçmiş, insan-kaynaklı ekolojik krizler silsilesinin insanlığın tümünü tehdit ettiği yönünde. Ancak, ekolojik tahribatın ve iklim değişikliğinin sonucundan tüm insanların aynı biçim ve seviyede etkilendiği söylenemez. Toplumsal hayattaki diğer tüm alan ve konularda olduğu gibi eşitsizlikler ve adaletsizlikler burada da ortaya çıkıyor. Bu duruma dikkat çeken çevre ve iklim adaleti perspektifinin savunduğu üzere ekolojik krizlerin müsebbipleri ve mağdurları farklı. Çeşitli faaliyetleriyle krizlere ne-

Ekolojik tahribatın ve iklim değişikliğinin sonucunda tüm insanların aynı biçim ve seviyede etkilendiği söylenemez. Toplumsal hayattaki diğer tüm alan ve konularda olduğu gibi eşitsizlikler ve adaletsizlikler burada da ortaya çıkıyor.

den olan aktörler bu faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkan kısmi faydaları toplarken meydana gelen sosyal, ekonomik ve ekolojik maliyetler, büyük oranda krizlerin oluşumunda minimum etkisi olan kesimlerin sırtına yükleniyor. Diğer bir deyişle, toplumsal yaşamdaki sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite gibi farklı etkenlerden kaynaklanan adaletsizlik ve eşitsizliklere bağlı olarak yıkıcı etkiler toplumsal kategoriler arasında eşit dağılmıyor; dezavantajlı kılınmış, eşitsiz konumlarda bulunan çoğunluk ekolojik afetlerden ve tahribattan daha çok etkileniyor. Özetle, iklim değişikliği ve diğer ekolojik krizler toplumsal yaşamdaki adaletsizlikler üzerinden ortaya çıkıyor, sonucunda da adaletsizlikleri derinleştiriyor, yeniden üretiyor ve yenilerine neden oluyor.

Son zamanlarda akademinin, medyanın, sivil toplumun ve ulusal/uluslararası kurumsal siyasetin gündeminde önemli bir yer tutan bu meselenin anlaşılmasına yönelik çabaların yoğunlaştığı alanlardan biri de insan topluluklarının hareketliliğidir. Anaakım yaklaşımlarda tartışmaların başlangıcından itibaren hâkim olan görüş, çevre felaketlerinin kitlelerin uzun süreli/kalıcı uluslararası göçüne neden olacağı ve bu durumun iklim değişikliğine bağlı olarak çözülmesi gereken en büyük sorunlardan biri olduğu yönünde. Ancak, sayısı hızla artan akademik araştırmaların gösterdiği üzere bu görüş, insan hareketliliğinin neden ve sonuçları bakımından çokboyutluluğunu gözardı ediyor. Diğer yandan, çevre meselesinin insan hareketliliği ile kesiştiği bir başka konu da büyüme paradigması altında gerçekleşen “kalkınma” projelerinin yol açtığı yerinden edilmeler. Kalkınma Kaynaklı Yerinden Edilme ve Yeniden Yerleştirmeler (DIDR) olarak adlandırılan bu yerinden edilmeler sonucunda farklı tipte kalkınma projeleri nedeniyle dünya genelinde çok sayıda birey ve topluluk evlerini, topraklarını, müştereklerini ve geçimliklerini kaybediyor. Bu projeler yerel halkları doğrudan yerinden etmedikleri durumda da yarattıkları ekolojik tahribatla insan topluluklarının sağlıklarını ve geçimliklerini tehdit ediyor. Birçok adaletsizliği bir arada yaşayan ve buna bağlı olarak da kırılğanlığı yüksek olan toplumsal grupların canlarını, sağlıklarını, evlerini, topraklarını ve geçimliklerini kaybetmeleri riski karşısında “ne yaptıkları/yapacakları” ve kendile-

rini “nasıl korudukları/koruyacakları” cevap arayan önemli sorular olarak karşımızda duruyor.⁴

Çevre ve İklim Adaleti Çerçevesinde Yerinden Edilme: Kavramlar, Tartışmalar, Vakalar raporunda, ekolojik yıkım ile insanların/toplulukların hareketliliği arasındaki ilişkiyi incelemekteyiz. Ekolojik yıkım hem kökenleri hem de sonuçları bakımından örtüşen ve ilintili iki ana hat olan iklim krizi ve kalkınma projeleri üzerinden ele alınmaktadır. İnsan/topluluk hareketliliği ise özellikle yerinden edilmeler üzerinden tartışılmaktadır. İklim krizi ve kalkınma projeleri ile yerinden edilmeler arasındaki ilişkinin en belirgin özelliği olan, bu ilişkinin üzerine kurulmuş olduğu ve ürettiği farklı tipte adaletsizlikler bu araştırmanın odağını oluşturmaktadır. “Çevre adaleti” yaklaşımı da çevre olay ve felaketlerinin sosyal, ekonomik ve siyasi bağlamdan bağımsız düşünülmemeyeceğini ileri sürer. Buna göre insanların üretim ve tüketim faaliyetleri yoluyla doğaya müdahalelerinin sonuçları, toplumsal hayattaki güç dağılımı eşitsizlikleri ile birleştiğinde, yine bu eşitsizliklerden dolayı kırılganlıkları yüksek olan toplumsal grupların maruz kaldığı bir dizi adalet sorunu ortaya çıkar. Çerçevesini çevre adaleti yaklaşımının oluşturduğu bu raporda iklim krizi ve kalkınma projeleri kaynaklı yerinden edilme süreçlerinin mekanizmalarını, aktörlerini, nedenlerini ve olası farklı sonuçlarını dünyadan farklı örnekleri ele alarak incelemekteyiz.

KAVRAMLAR: HAREKETLİLİK, YERİNDEN EDİLME, GÖÇ

Çevresel faktörler ile insan hareketliliği arasındaki çokkatmanlı ve çokboyutlu karmaşık ilişkinin detaylı incelemesine geçmeden *hareketlilik* ve hareketliliğin en çok tartışılan türü olan göç ile ilgili bazı temel kavramları gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Hareketlilik, yaşanan yerin veya sosyal çevrenin dışında ve dışına doğru olan insan hareketlerinin tümüne verilen genel addır. Günlük yaşamda yaşanan evin ve mahallenin dışına doğru iş, eğitim, gezi, alışveriş gibi farklı nedenli seyahatlerden yaşamak için veya turizm amaçlı başka bir ülkeye gitmeye kadar farklı ölçek, uzaklık, süre ve amaçları olan tüm insan hareketlilikleri bu kapsama giriyor.

Göç ise belirli bir tip insan hareketliliğine işaret etmektedir. Göç en yalın hâliyle kişilerin veya toplulukların yaşadıkları, ikamet ettikleri yeri değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Burada bulunulan yerin idari anlamda değişikliği sözkonusudur: bir köyden

Göç en yalın hâliyle kişilerin veya toplulukların yaşadıkları, ikamet ettikleri yeri değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Burada bulunulan yerin idari anlamda değişikliği sözkonusudur: bir köyden başka bir köye, köyden kente, bir ülkeden başka bir ülkeye.

başka bir köye, köyden kente, bir ülkeden başka bir ülkeye. Bununla birlikte süresine, uzaklığına ve yönüne bağlı olarak neden, amaç ve sonuçları farklılık gösteren değişik göç türleri bulunmaktadır. Göç hareketliliği, ulusal sınırların ötesinde, başka ülkelere doğru olduğunda uluslararası göç, aynı ülkenin sınırları içerisinde bölgelerarası, kırdan kente veya kırdan kıra doğru olduğunda ise iç göç olarak gerçekleşir. Süre bakımından da göçler geçici veya kalıcı, uzun süreli, kısa süreli veya döngüsel/mevsimsel olabilir.

Göç birbirinden farklı birçok etkenin bir araya gelmesiyle oluşan bir olgudur. Yaşanan yerin terk edilmesinde rol oynayan sosyal, ekonomik ve siyasal şart, sorun ve olanak(sızlık)lardan oluşan *iten* faktörler ve varış yerini cazip kılan siyasal, ekonomik ve sosyal şartlar ve olanaklardan meydana gelen *çeken* faktörler göç analizlerinde kullanılan temel unsurlardır. Bunlarla birlikte sınıfsal konum, eğitim düzeyi, toplumsal cinsiyet, etnik ve dini kimlikler, sosyal sermaye (bireylerin/toplulukların sosyal ağlarının genişliği ve etkinliği gibi), bilgiye erişim, içinde bulunulan koşullara dair algı ve anlamlandırmalar, mekânla kurulan duygusal bağlar gibi mikro ve mezo düzeyde faktörler göç etme kararlarının yanı sıra göçün süresi, uzaklığı ve biçimini de etkilemektedir. İçinde bulunulan neoliberal küreselleşme, uluslararası rejim gibi sosyal, ekonomik ve siyasal bağlamdaki makro yapıların göç süreçleri üzerindeki etkilerini de unutmamak gerekir.⁵

Hareketliliğin bir çeşidi de *yerinden edilmeler*'dir. Genel anlamıyla yerinden edilmeler insanların/toplulukların silahlı çatışma, şiddet durumu, insan hakları ihlalleri ve insan yapımı veya doğal felaketler nedeniyle ikamet ettikleri yerleri zorunlu olarak değiştirmeleri olarak tanımlanmaktadır.⁶ "Zorunlu göç" adıyla da anılan yerinden edilmelerin göç ile farkı temelde "gönüllülük" boyutu üzerinden açıklanmaktadır. Buna göre göç, yaşam yerini değiştirenlerin istekli/gönüllü olarak verdikleri kararları ve eylemlilikleri sonucunda olmaktadır. Yerinden edilenler ise dışarıdan gelen olumsuz etkiler karşısında başka çareleri olmadığından kendi isteklerinin dışında hareketliliğe zorlanırlar. An-

cak, zorunluluk hâli ve gönüllülük arasında keskin sınırları çizmek oldukça güçtür. Zira, tüm hareketlilik biçimleri göç edenlerin kendi kararlarını almalarını ve eylemliliğini sağlayacak seçenekleri ve hareketliliklerinin çeşitli boyutlarında zorla hareket etmelerine yol açacak kısıtları barındırmaktadır.⁷

Hukuki, idari ve siyasi alanlardaki resmî tanıma göre “zorunlu yerinden edilmeler” ve “mültecilik” uluslararası boyutu olan kavramlardır. Öte yandan, zorunluluk durumunun sonucunda ortaya çıkan hareketlilik ulusal sınırların içerisinde kalarak da gerçekleşebilmektedir. Ulusal sınırların ötesine geçmeyen yerinden edilmeler için “ülkesi içerisinde yerinden edilmeler” kavramı kullanılmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) hazırladığı Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişilere İlişkin Kılavuz İlkeler'e göre *ülkesinde yerinden edilenler* “zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi grupları” olarak tanımlanmaktadır.⁸

Özetle, çevre risk ve felaketlerinin sonuçlarını uluslararası göçe odaklanarak tartışma eğilimi bulursa da göç bireylerin ve toplulukların hareketlilik biçimlerinden bir tanesidir. Oysa yaşamlarını ve yaşam alanlarını kaybedenler/kaybetme riski taşıyanların geliştirdiği farklı tepki ve savunma/uyum mekanizmaları bulunmaktadır.

ÇEVRE VE İNSAN/TOPLULUK HAREKETLİLİĞİ İLİŞKİSİ

Tarih boyunca insan toplulukları gıdalarını ve sularını temin etmek, hastalıklardan korunmak, güvenliklerini sağlamak gibi farklı amaçlarla yaşam alanlarını değiştirdi. Çevre olaylarının etkileri de bu coğrafi hareketliliği tetikleyen nedenler arasında bulunuyor. Örneğin, insan topluluklarının yaklaşık 45 bin yıl önce Avrupa'ya yerleşmesinin ana nedenlerinden birinin elverişli yerel iklim koşulları olduğu varsayılıyor. MÖ 4000'de Mezopotamya'nın güneyine gerçekleşen kitlesel göçün temel nedeninin kuraklıklar olduğu düşünülüyor. Daha yakın tarihlerde, 1845-1852 yılları arasındaki kıtlığın etkisiyle İrlanda'dan ABD'ye 2 milyon kişinin göç ettiği biliniyor. 1930'larda ABD'deki uzun süreli kuraklık sonrasında meydana gelen *Dust Bowl* adıyla bilinen kum fırtınaları sonucunda Oklahoma, Arkansas ve Teksas eyaletlerindeki milyonlarca çiftçi ekilebilir topraklarını,

dolayısıyla da geçimliklerini kaybetti. Bu durumun yaklaşık 2,5 milyon kişinin göçmesine yol açtığı varsayılmaktadır.⁹

Akademik alanda da çevresel olaylar ile göçün ilişkisini kurma eğilimi erken dönem çalışmalarda kendisini gösterdi. Özetle göçü çevresel faktörler, nüfus artışı ve kaynakların azalması bağlamında basit bir iten-çeken faktörler analizi üzerinden açıklayan Malthusçu yaklaşım bunlardan biriydi. Ancak, 1950'ler 1960'lar boyunca hâkim yaklaşıma göre, göçü asıl belirleyen ekonomik faktörlerdi, çevresel faktörler ise ekonomik faktörleri destekleyen ikincil faktörler olarak işaret ediliyordu.

1980'lerle beraber insanların/toplulukların hareketliliğinde çevreyi asıl belirleyici faktör olarak öne çıkaran yaklaşımlarda artış görüldü; çevre/iklim değişikliği, göç üzerine çalışma, araştırma ve tartışmalarda merkezi bir konum edinmeye başladı.¹⁰ Bu yıllarda ortaya atılan “çevre göçü” ve “çevre mültecileri” kavramları ile çevre felaketlerinin ve ekolojik tahribatın insanların yaşamlarını ve yaşam standartlarını tehdit etmesi nedeniyle yeni tip göçlerin ortaya çıkacağı iddia edilmekteydi. İklim değişikliğinin etkilerinin artması kadar konuyla ilgili çalışmaların da çoğalmasıyla beraber sıklıkla atıfta bulunulan “iklim göçü” kavramı ileri sürüldü. Benzer biçimde iklim risklerinin özellikle yoksulların Küresel Güney'in yoksul ülkelerinden Küresel Kuzey'in “gelişmiş” ülkelerine doğru gerçekleşecek kitlesel göçüne yol açacağı iddia edilmekteydi. Çevre/iklim risk ve olaylarının asıl, tek belirleyici ve doğrusal olarak tektip bir hareketliliğe (Güney'den Kuzey'e kalıcı uluslararası göç) neden olan bir etken olduğunu savunan bu indirgemeci yaklaşım, özellikle güvenlikçi tutumu olan siyasi karar alıcılar ve sansasyon peşindeki medya nezdinde popülerlik kazandı. Bu da çevre/iklim-hareketlilik ilişkisinin bir “korku” unsuru olarak algılanmasına ve “güvenlikçi” politika ve uygulamaların gündeme gelmesine dayanak oluşturdu.

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren yaygınlaşan araştırmalar, çevresel faktörler ve göç arasındaki ilişkiyi farklı biçimde ele almaya başladı. İndirgemeci yaklaşımın savunageldiği çevre felaketlerinin/değişimlerinin doğrudan belirli bir tip göçe kaçınılmaz olarak neden olacağı iddiası sorgulanmaktadır. Öncelikle birçok araştırma kuraklık, deniz seviyelerinin yükselmesi vb. iklim olaylarının sonucunda farklı süre, yön ve uzaklıkta hareketliliklerin yaşanabildiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, çevre olayları tek başına belirleyici olmamaktadır. Çevre ve iklim olayları

toplumsal bağlamda “felakete” dönüşmektedir. Diğer bir deyişle, iklim olayları toplumsal yaşamdaki sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar ve güç ilişkilerine bağlı olarak “felaketlere” dönüşmektedir. Bundan etkilenenlerin çoğu toplumsal hayatta bu felaketlere hem daha çok hem de olumsuz şartlarda maruz kalırken kendilerini bu felaketlerden koruma ve ortaya çıkan zararları giderme gücü daha düşük gruplardır. Kısacası, içinde bulunulan bağlamdaki sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar, ilişkiler ve güç dağılımının çevre ve hareketlilik arasındaki ilişki üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir.¹¹

Çevre ve insan/toplumsal hareketlilik arasında –genellikle sunulanın aksine– neden ve sonuçları bakımından oldukça karmaşık, aldığı biçim bakımından da gayet çeşitlilik gösteren bir ilişki bulunuyor. Bu karmaşık ilişki incelenirken çevresel değişiklik, risk ve sorunların sosyal, ekonomik ve siyasal etkenlerden bağımsız ele alınması mümkün değildir.

“ÇEVRE ADALETİ”NDEN “İKLİM ADALETİ”NE

Çevre adaleti yaklaşımı çevre ile ilgili risk ve felaketlerin etkilerinin toplumun farklı kategorileri arasında eşit dağılmadığını savunur. Buna göre, çevre risklerinin sosyoekonomik ve sosyokültürel olarak eşitsiz konumda olanların üzerindeki etkileri daha yıkıcıdır; yoksullar, kadınlar, farklı ırk ve etnisite grupları gibi birden fazla adaletsizliğe bir arada maruz kalanlar çevre risklerinin yıkıcı etkilerinden orantısız biçimde daha kötü etkilenmektedir.

Çevre ile ilgili sorun ve riskleri sosyal, ekonomik ve siyasal adaletsizlikler ve eşitsizliklerin bir yansıması olarak gören *çevre adaleti*, toplumsal hareket temelli bir kavramdır.¹² İlk olarak ABD’de siyahların maruz kaldıkları çevre risk ve sorunlarına ve bunlara karşı verdikleri mücadelelere bağlı olarak şekillendi.¹³ 1987 yılında ABD genelinde zehirli atık depolama alanlarının bulunduğu bölgelerin siyahların yaşadığı yerlerde yoğunlaştığını ve bu atıkların zararlı etkilerinden siyahların çok daha fazla ve kötü biçimde etkilendiğini belgeleyen *Toxic Wastes and Race in the United States* (ABD’de Zehirli Atıklar ve Irk) isimli rapor çevre adaletsizliğinin ırk eşitsizliklerine bağlı olarak ülke genelinde yaygın ve sistematik bir biçimde var olduğunu ortaya koydu.¹⁴ Siyahların sivil haklar hareketiyle örtüşen ve yaşananları “çevre ırkçılığı” olarak nitelendiren bu yaklaşım, ırk temelinde dışlanmış olan siyahların çevre ile ilgili

risklere maruz bırakılmaları yoluyla ek bir ayrımcılığa ve eşitsizliğe uğradığının altını çizmekteydi.¹⁵ Böylelikle çevre adaleti hareketinin ilk evresi şekillenmiş oldu. Bu dönemin çevre adaleti hareketleri ve araştırmalarındaki genel eğilime göre, çevre adaletsizliklerinde ırk ayrımcılığı ana belirleyici etken olarak alınırken yoksulluk merkeze konulmamakta ve sadece destekleyici bir etken olarak görülmekteydi. Aynı zamanda, yerle odaklanırken çevre adaletsizliğinin bölgesel, ulusal ve küresel boyutlarından söz edilmemekteydi.¹⁶

1990'lardan itibaren çevre adaleti hareketi "Arka Bahçemde Olmaz" (NIMBY) görünümünden kurtulmaya başladı. Siyahların dışında özellikle aşırı pestisit kullanımına maruz kalan tarım işçisi Latinolar ve yaşam alanları atıklar, kirlilik ve çeşitli projeler nedeniyle tehdit altında olan yerli halklar gibi ABD'de yaşayan diğer farklı renk ve ırktan topluluklar da çevre adaletsizliklerine maruz kalıyor, bu topluluklar arasında çevre adaleti mücadeleleri yaygınlık kazanıyordu.¹⁷ Aynı zamanda farklı meseleler ve aktörler (kadınlar, yoksullar) çevre adaleti kapsamında ifade edilmeye ve mücadeleye dahil edilmeye başladı. Çevre adaletinin ölçeğinde genişleme görüldü. 1991 yılında düzenlenen Birinci Ulusal Farklı Renklerden İnsanlar Çevre Liderliği Zirvesi çevre adaleti hareketinde (ve araştırmalarında) yeni bir dönemin habercisi oldu. On yedi maddelik Çevre Adaleti İlkeleri metninin ilan edilmesiyle yerelde tekil olarak yürütülen çevre adaleti direnişleri genişleyen bir hareket ağı hâline dönüşmeye başladı.¹⁸ İlk dönemlerinde çevre ile ilgili zararların -zehirli atıklar sonucu insanların sağlığını kaybetmesi gibi- eşit dağılımı talepleri öne çıkarken zamanla çevre maliyetlerinin eşit dağılımının yanı sıra çevreye ve insan sağlığına zararlı faaliyet ve ürünlerin ortadan kaldırılması talepleri de dillendirilmeye başladı.

Çevre adaletsizliklerine karşı hareketler dünyanın birçok bölgesinde de bulunmaktaydı. "Yoksulların çevreciliği" şeklinde genel olarak adlandırılan bu yerel hareketler, Küresel Güney'de -özellikle kırdaki yaşayan- yoksulların geçimliklerini ve sosyokültürel varlıklarını tehdit eden kalkınma projelerine karşı mücadele vermekteydi. Nijerya'da Shell'in petrol çıkarmasına karşı Ogoni halkı, Peru'da Rio Tinto'nun altın madenine karşı yoksul çiftçiler ve birçok farklı yerdeki madenler, barajlar, atık depolama, ticari tarım plantasyonlarına karşı yerel topluluklar kendilerini "çevre" olarak tanımlamamaktalar. Ancak geçimlikleri, yaşamları ve kültürleri doğrudan doğaya bağlı olan bu halklar da evlerini, topraklarını, sağlıklarını ve geçimliklerini korurken yaratılan ekolojik tahribata da karşı koymaktalar.¹⁹

“Çevre” ya da doğa insan yaşamı ve faaliyetlerinin dışında, toplumsal yaşamdan yalıtılmış olarak tahayyül edilmez. Aksine, “çevre” insanların “yaşadığı, çalıştığı, oynadığı” her yeri, diğer bir deyişle gündelik hayatın her alanını kapsayacak biçimde oldukça geniş bir içerikle tanımlanır.

2000’lerle beraber çevre adaleti kavramı hem yeni içeriklerle hem de içermekte olduğu meselelerin küresel boyutlarıyla ele alınmasıyla küreselleşmeye başladı.²⁰ Gezege- nin farklı yerlerindeki çevre hareket ve meseleleri giderek artan düzeyde çevre adaleti çerçevesi içerisinde değerlendiriliyordu.²¹ Bu da çevre adaleti kavramının içerik olarak daha da zenginleşmesi, Küresel Güney’de yaşayan yoksullar, kadınlar, küçük çiftçiler, yerli halklar gibi farklı adaletsizliklere bir arada maruz kalan grupların çevreyle ilintili olarak yaşadıkları eşitsizlik, sorun ve mağduriyetleri kapsayacak biçimde genişlemesiyle sonuçlandı.²² Böylelikle dünya genelinde birçok hareket başta barınma, sağlık, kültür, gıda olmak üzere farklı alanlardaki haklarını talep ederken ve yerinden edilmelere karşı koyarken “çevre adaleti” çerçevesine başvuruyor.²³

Ölçek, aktörler ve meseleler bakımından zaman içerisinde genişleyen *çevre adaleti* çerçevesi ekoloji meselelerini anaakım çevre anlayışından oldukça farklı biçimde ele alıyor. Öncelikli olarak, çevre adaleti anaakımdakinden daha farklı bir “çevre” tanımı üzerine inşa edildi. Buna göre, “çevre” ya da doğa insan yaşamı ve faaliyetlerinin dışında, toplumsal yaşamdan yalıtılmış olarak tahayyül edilmez. Aksine, “çevre” insanların “yaşadığı, çalıştığı, oynadığı” her yeri, diğer bir deyişle gündelik hayatın her alanını kapsayacak biçimde oldukça geniş bir içerikle tanımlanır. Yani, “çevre” tanımının içerisinde doğadaki tüm canlı ve cansız unsurların yanı sıra insanların gündelik yaşamını sürdürdükleri ya da sürdürmeye ihtiyaç duydukları tüm ortam ve koşullar da yerini alır.²⁴ Toplumsal yaşamda türlü adaletsizliklere maruz kalan toplulukların öteden beri sorun ve eşitsizlikler yaşadıkları, hak talebinde buldukları barınma, sağlık, eğitim, insanca yaşama standartları gibi konuların hepsi “çevre” kavramının bir parçası sayılır. Öte yandan Çevre Adaleti İlkeleri’nin ilk maddesinde ifade edilen “Doğa Ana’nın kutsallığı”, “ekolojik birlik” ve “canlı türleri arasındaki karşılıklı bağımlılık” gibi kavram ve yaklaşımlarla insanların diğer türlerle ilişkilerine ve genel olarak ekosistemdeki yerine vurgu yapılır.

Çevre adaleti anlayışının önemli bir farkı da çevre meselesinin siyasi, ekonomik ve sosyal alanlardaki eşitsizlikler, güç dengesizlikleri ve dışlanmalar ile doğrudan bağlantısını kurmasıdır. Çevre ile ilgili sorunların sınıfsal, toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite ve diğer sosyal adaletsizlik meseleleriyle örtüştüğünü vurgulayan çevre adaleti hareketi, “otonomi”, “(topluluk olarak) kendi kaderini tayin hakkı”, “kaynaklara erişim”, “hakka-niyet”, “adalet” ve “insan hakları” temalarını merkezine almaktadır.²⁵ Bu temel ilkelere dayanarak, çevre adaleti yaklaşımının birbiriyle ilintili üç ana boyutu bulunmaktadır:²⁶

- Bölüşüm adaleti boyutu
- Tanınma adaleti boyutu
- Katılım adaleti boyutu

Bölüşüm adaleti boyutu çevre riskleriyle ortaya çıkan maliyetlerin ve çevre politikalarının faydalarının toplum genelinde eşitsiz dağıldığına işaret eder. Toplumsal yaşamda dezavantajlı konumlarda olan topluluklar hava ve su kirliliği, zehirli atıklara maruz kalma, ormansızlaşma vd. çevre maliyetlerini orantısız biçimde daha çok üstlenmek zorunda kalmaktadır. Yeşil alanlar, temiz hava ve su, sağlıklı gıda gibi çevre politika, düzenleme ve uygulamalarının olası sonuçlarından ise bu topluluklar daha az faydalanmaktadır.²⁷ Aslında bu boyut daha genel sosyal ve ekonomik dağılım eşitsizliklerine de vurgu yapmaktadır. Sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite üzerinden gelişen kaynaklara ve hizmetlere erişimin dağılımındaki eşitsizliklerin çevre eşitsizliklerine yansıdığını savunur.

Tanınma adaleti boyutu ise bireylerin ve toplulukların sosyal ve kültürel varlığını ilgilendirmektedir. Farklı ırk, din ve etnik grupların, yerli halkların, toplumsal cinsiyet gruplarının kimlik, değer, sembol, gelenek, kendilerine has sosyal, ekonomik ve dini faaliyet biçimlerinden oluşan kültürel ve sosyal varlıkları, sanayi ve kazıp-çıkarma sektörünün yol açtığı çevre riski ve felaketleri nedeniyle tehlike altındadır. Başta yerli halklar olmak üzere toplulukların doğa ile kurdukları farklı ilişki biçimleri ve yaşam anlayışları da tanınmayan unsurlara dahildir.²⁸ Birey ve toplulukların kimlikleri ve toplumsal varoluşları tanınmalıdır; aynı zamanda çevre riskleri karşısında risk altında oldukları kabul edilmelidir. Kültürel varoluşlar ve kimlikleri başkaları tarafından (saygın biçimde) tanınmayan, hem genelde hem de çevre riskleri karşısında yaşadıkları olumsuzluklar görülmeyen bu toplumsal grupların kendi kendilerini var etme otonomisi bulunmadığı sürece tanınma adaletsizliği devam edecektir.

Katılım adaleti boyutu mevcut uluslararası ve ulusal siyasi yapı ve kurumlar içerisinde temsiliyeti zaten sınırlı olan ya da bazı hâllerde hiç olmayan sınıf, toplumsal cinsiyet, kimlik kaynaklı eşitsizliklere maruz kalan birçok toplumsal grubun çevre ile ilgili karar alma süreçlerine katılmadığına dikkat çeker. Öncelikle, siyasi katılımın ön şartı olan maruz kalınan/kalınacak çevre olayları ve riskleri hakkında kesin ve tam bilgiye erişim fırsatı yeterli ve şeffaf biçimde yerel halklara sunulmamaktadır. Bunun dışında sınıf, ırk/etnisite, toplumsal cinsiyet temelli birçok eşitsizliğe ve engele maruz kalan bu gruplar siyasi olarak dışlanmaktadır. Kendi yaşamlarını doğrudan ilgilendiren çevre ile ilgili mesele ve projelerin hazırlanması ve uygulanması (siyasi ve ekonomik) elit-merkezli ve yukarıdan aşağıya doğru yürütülmektedir. Böylelikle genel olarak yerel nüfusun, özellikle de karşılaştıkları adaletsizlikler nedeniyle dezavantajlı konuma itilmiş grupların ihtiyaç, talep, çıkar ve öncelikleri kararlara yansımamakta ya da dışarıdan eksik ve yanlış biçimde tanımlanarak yansımaktadır. Kısacası, katılım adaleti yerelin bilgisinin de kullanıldığı katılımcı araştırma yöntemleri, tam ve kesin bilginin şeffaf biçimde paylaşılması, mevcut kurumsal karar alma süreç ve mekanizmalarının kapsayıcılığının artırılması ve katılımcı demokrasiyi gerçekleştirecek yeni karar alma mekanizmaları yoluyla gerçekleştirilebilir.²⁹

Yerinden edilmeler de içeriği sürekli olarak şartlara, politikalara ve diğer birçok etkene göre değişen çevre adaleti altında ekoloji ile ilgili temel sorunlardan biri olarak ele alınmaktadır. Özellikle yerli halkların hakları ile kurulan ilişki ve ittifaklarda üzerinde en çok durulan meselelerden biri yerinden edilmelerdir. Yerinden edilmeler çevre adaleti yaklaşımı tarafından, yukarıda özetlenen boyutlara da atıfla, sadece barınma imkânlarının ve geçimliliğin kaybı olarak ele alınmamaktadır. İnsanların kimliklerinin önemli bir parçasını oluşturan mekâna duyulan aidiyet ve bağlılık hissine; bu bağların ilişkiselliğine vurgu yapılmaktadır. Yerinden edilmeler sonucunda bunların kaybı dolayısıyla da bireylerin ve toplulukların kimliklerini koruma, sosyal ve kültürel varlıklarının devam ettirebilme hak ve imkânlarının da ellerinden alındığı söylenmektedir.³⁰

İklim adaleti de çevre adaletinden türeyen bir yaklaşım ve kavramdır. Yine hareket çıkışlı bir kavram olan ve akademide de çeşitli araştırma ve tartışmalara konu olan iklim adaleti, iklim değişikliğini sadece bilimsel ve teknik bir konu olarak ele alan, yapılacak bazı düzenlemeler ve teknoloji kullanımı yoluyla üstesinden gelinecek bir durum olarak gören reformist anlayışın eleştirisi üzerinden yükselmiştir. Uluslararası iklim siyasetinin tıkanmışlığı ve reformcu görüşü savunan anaakım sivil toplumun etkisizliği karşı-

sında birçok çevre adaleti örgütü, kapitalist küreselleşme karşısı hareketten aktivistleri ve grupları anaakım iklim hareketi Climate Action Network (İklim Eylem Ağı, CAN), Friends of the Earth International (Uluslararası Yerküre Dostları, FoEI) gibi gruplar 2000'li yılların sonunda bir araya gelerek iklim adaleti hareketi ağını kurdu.³¹ Ulusötesi düzeyde örgütlenen bu hareket ağlarının iklim adaleti çerçevesi 2010'lu yılların ortasına gelindiğinde küresel iklim adaleti hareketinin –değişen yorumlarla da olsa– ana çerçevesi hâline geldi.³²

İklim adaleti yaklaşımında sosyal, ekonomik ve siyasal alanlardaki eşitsizliklere dikkat çekilirken fosil yakıt kullanımının asıl sorumluları, başta tarihsel olarak birikim ve sanayileşmesine daha önce başlayan ve bugün de dünyanın geri kalanına göre kaynak tüketimi ve salımları eşitsiz biçimde daha fazla olan Küresel Kuzey ülkelerindekiler olmak üzere, kâr etmeye ve büyümeye yönelik kararlar alan ve fosil yakıtlara bağlı faaliyetlerini yürüten ekonomik ve siyasi elitler ve kurumlardır. Ortaya çıkan iklim krizini eşitsizlik ve adaletsizlik temelli fosil yakıtlara bağımlı sistemin doğrudan bir sonucu olarak ele alan iklim adaleti anlayışı, yanlış çözümler olarak tanımladıkları piyasa temelli araç ve mekanizmalar gibi sistem içi düzeltme ve reformları ve/veya (tek başına) teknoloji kullanımını yetersiz ve eksik görmektedir. İklim krizinin fosil yakıt kullanımını bırakmanın yanı sıra ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarının üretim ve tüketim biçimlerinden ve karar alma mekanizma ve pratiklerine kadar hemen her unsurunun dönüştürülmesi ile durdurulması gerektiği savunulmaktadır. Buna göre iklim adaleti yaklaşımı, enerji demokrasisi, gıda egemenliği, iklim borcu karşılığında Küresel Kuzey'den Küresel Güney'e finansal kaynak transferi, kayıp ve zarar mekanizmalarının oluşturulması gibi birçok ekonomik, sosyal ve kurumsal alanda dönüşüm sağlayacak eylemleri savunmaktadır.

İlk olarak, iklim krizinin yıkıcı etkileri ve maliyetleri toplumsal gruplar arasında eşit bölüşülmemektedir. İklim krizinin oluşumunda en az payı olan birey, topluluk ve ülkeler iklim olaylarının sonuçları karşısında en çok kayba ve hasara uğrayanlardır. Bu durum Küresel Kuzey ve Küresel Güney ülkelerinde olduğu kadar ülkelerin içerisinde, ulusal bağlamda farklı toplumsal gruplar için de sözkonusudur.

Aşırı tüketen, fosil yakıt bağımlılığı ve kaynak ayakizi yüksek Küresel Kuzey, oluşumunda daha büyük payı olduğu iklim krizinin çözümünün sorumluluğunu üzerine yeterince almamaktadır. Diğer bir deyişle, tarihsel olarak ve/veya şu anda iklim değişik-

liğine daha fazla oranda neden olan ve olmayanlar, daha fazla kaynağa sahip olanlar ve olmayanlar arasında çözüme yönelik sorumlulukların bölüşümü eşit değildir ve ikincilerin aleyhinedir.

İklim değişikliğini ortaya çıkaran kurum ve politikalar aynı zamanda yoksulluğun ve ekonomik eşitsizliklerin de müsebbibidir.³³ Büyüme paradigması ve kapitalizme yönelik eleştirilerin yanı sıra sosyal, kültürel ve siyasi alanda baskı, dışlanma ve eşitsizliğe neden olan patriarkal yapılar, kültürel ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, ırkçılık gibi konular da eleştirilmektedir. İklim adaletinin vurguladığı “kesişimsellik” –yani bahsi geçen tüm adaletsizlik kaynaklarının kesişimi– ile beraber çokboyutlu ve çokkatmanlı kırılğanlıklar ortaya çıkar ve bu, iklim değişikliğinin etkilerine daha da yıkıcı bir biçimde maruz kalınmasına neden olur. Kısaca, Güney'deki yerli halklar ve yoksul köylülerden Kuzey'deki kent yoksullarına kadar türlü adaletsizliklere maruz kalan kişi ve topluluklar, iklim olaylarının sonuçlarından içinde buldukları siyasi, ekonomik ve sosyal şartlara ve süreçlere bağlı olarak daha çok olumsuz yönde etkilenmektedir. Aynı zamanda iklim krizi bu eşitsizlik ve adaletsizlikleri derinleştirir, yaygınlaştırır ve yenilerini yaratır. Seller sonucunda evlerin hasar görmesi, kuraklık nedeniyle gıda güvenliğinin ortadan kalkması ve geçimlik kaybı, zaten yoksullukla mücadele eden toplulukları daha fazla yoksullaştırmakta ve bu grupların korunma, uyum ve kayıplarını telafi kapasitelerini daha da düşürmektedir.

Son olarak, iklim değişikliğine karşı uygulanan her azaltım ve uyum politikası her zaman adaleti sağlayacak sonuçlar üretemeyebilir. Örneğin, karbon fiyatlandırması, karbon vergisi gibi fosil yakıtların kullanımını azaltmaya/durdurmaya yönelik piyasa temelli eylemlerin sonucunda artan maliyetler fiyatlara, dolayısıyla da tüketicilere yansıtılabilir. Bu da düşük gelirli grupların ekonomik durumlarının daha da kötüleşmesi, enerji yoksulluğunun artması, temel ihtiyaçlarını karşılayamamalarıyla sonuçlanabilir.

Çevre ve İklim Adaleti Çerçevesinde Yerinden Edilme: Kavramlar, Tartışmalar, Vakalar raporu, ekoloji ve iklim değişikliği ile ilintili yerinden edilme süreçlerini çevre ve iklim adaleti perspektifi ile ele alıyor. Raporun sonraki bölümleri sırasıyla şu içerik ve temalardan oluşuyor:

İkinci bölümde, iklim değişikliği ve göç arasındaki ilişki farklı teoriler ve tartışmalar ışığında inceleniyor. Anaakım medya, STK'lar ve kısmen akademide yer eden panik

ve korkuya neden olan uluslararası iklim göçü söylemi ve bunun üzerine inşa edilen “güvenlikçi” politika ve söylemler mercek altına alınıyor; bu söylemlerin sosyal, siyasi ve idari bakımdan sorunlu yönleri değerlendiriliyor. Alternatif yaklaşımların savunduğu iklim ile hareketlilik arasındaki çokyönlü, çoknedenli, çokkamaçlı ve farklı sonuçlar üreten ilişki analiz ediliyor. Bu analiz kırılğanlık, zorundalık, istek ve kapasite gibi hareketliliği/hareketsizliği belirleyen temel unsurlar üzerinden ve dünyadan örneklerle yapılıyor.

Üçüncü bölümde, kalkınma kaynaklı yerinden edilmeler yer alıyor. Madencilik, barajlar, ulaştırma projeleri gibi kalkınma projelerinin hem doğrudan hem de dolaylı olarak neden olduğu yerinde edilme süreçlerinin özellikleri, nedenleri ve sonuçları inceleniyor. Bu üç kalkınma kaynaklı yerinden edilme türünün kendine has bazı özellikleri ve yol açtığı adaletsizlikler hem Küresel Kuzey’den hem de Küresel Güney’den örnekler eşliğinde irdeleniyor.

Dördüncü bölümde, baraj kaynaklı yerinden edilmelere örnek olarak Brezilya’nın Amazon Ormanları’nda yoksul yerli halklar ve topraksız köylülerin kapsamı ve şiddeti giderek artan topraklarından atılma süreçleri inceleniyor.

Beşinci bölümde, Doğu Afrika’nın iki ülkesi Uganda ve Tanzanya arasında inşa edilen EACOP Petrol Boru Hattı nedeniyle yoksul köylülerin yerinden edilme ve yoksullaşma süreçleri anlatılıyor.

Altıncı bölümde, Hindistan örneği üzerinden kömür madenciliği kaynaklı yerinden edilmeler, evlerinden ve topraklarından atılan yoksul köylülerin ve yerli halkların maruz kaldıkları açıklanıyor.

Yedinci bölüm, Endonezya’nın başkenti Cakarta’da deniz seviyesinin yükselmesine karşı bir iklim uyum projesi olarak uygulanan “Büyük Garuda” projesine odaklanılıyor. Aslında kâr edilecek bir mega kentsel dönüşüm projesi olarak tasarlanan “Büyük Garuda” nedeniyle kent yoksullarının yerinden edilme süreçleri inceleniyor.

Sekizinci bölümde, Muğla’da kömürlü termik santraller ve kömür madenciliğinin yaklaşık kırk yıldır neden olduğu ve son dönemde artan ekolojik tahribat, yerinden edilmeler ele alınıyor. Bu bölümde İkizköy halkının halen süren evlerini, tarım ara-

zilerini, zeytinliklerini ve müşterekleri olan ormanları koruma mücadelesine odaklanılıyor.

Son bölüm, yerinden edilmeler, göç ve diğer hareketlilik biçimlerini çevre/iklim adaleti perspektifinden ele almaya yönelik temel ilkeler ve yaklaşımlar hakkında bir okuma öneriyor. İklim değişikliği ile ilintili ve kalkınma projeleri kaynaklı olmak üzere iki ana hat üzerinden incelenen yerinden edilmeler hakkında temel bulgular gözden geçiriliyor. Her iki hattın kesiştiği yerin çevre/iklim adaleti olduğunun altı çiziliyor; katılım, tanınma ve bölüşüm adaleti boyutları göz önüne alınarak adaleti ve eşitliği sağlayacak bir yaklaşımın temel ilkeleri öneriliyor.